

גדעון תלפז : הלוויתה של סבתא

TO ANNE

ביום שבו חזרתי מוונציה כבר היתה סבתא מתה. לא הספקתי לבוא לראותה. מוודתי הקטנה, לא־פרוקה, עמדה בבית הישן, ליד המיטה. טסתי ישר ממילאנו ואיש לא בא לקדם את פני בנמל־האוויר. הייתי עייף מן הדרך ועליתי על המיטה בלי להסיר את כיסוייה ונרדמתי מיד. כשהתעוררתי היתה כבר שעת צהריים וראיתי את אבא עומד ליד המיטה, ולחצתי את ידו. שמונה שנים לא ראיתיו והיום כשחזרתי לפתע ראיתי כי פניו לאים ולא־מגולחים וכי הוא הזקין מאד וכי שערו, שהיה שחור וסמיך בפרידתי ממנו אז, לבן עתה כליל.

"לא הודעת שתבוא", אמר אבא. "הייתי נוסע לקבל אותך".

"היתה לי הזדמנות בלתי־צפויה וקפצתי", אמרתי.

"מתי הגעת?" אמר אבא.

"לפני שעה־שעתיים, אני חושב", אמרתי והצצתי בשעוני. "זה בסדר", אמרתי,

"אינני אוהב קבלות־פנים, מה שלומה?"

"אני חוזר עכשו מבית־החולים", אמר אבא והביט על הרצפה ועיניו היו עצובות

ולחיינו היו כבר צמוקות, "היא שכבה שם שבועיים תמימים".

"היא נפטרה הבוקר", אמרתי.

"אתמול בערב, בשבע", אמר אבא.

הבטתי אל החוץ שהשתולל מבעד לחלון בין צמרות הארנים ומשוכות החושחש. אתמול בערב, בשבע, בדניאלי היתה תמיד תזמורת מעולה ומדיו של אוגוסטו היו תמיד לבנים. הערב נושר באירופה באטיות משגעת ובתשע־וחצי השמיים עוד כמעט לבנים והכוכבים הראשונים רק מתחילים להחליט אם להגיח. ג'ולי לבשה שמלה צחורה, בעלת מחשוף מרובע, קצרה, מגעת רק עד הברכיים, עם גדילים לבנים, טור על טור, וכשרקדה וניענעה את שדיה התעופפו טורי הגדילים הפעמוניים כפית־ישלג. מעבר לחלון היתה התעלה הגדולה ונתעלה שטו גונדולות שפנסיהן דולקים כבר, וכשנדמה התזמורת יכולתי לשמוע את צלילי הגיטארה שעלו מן הסירה שחלפה למטה, בתעלה, מעוטרת סוכת פנסים ססגוניים. כשחזרנו אל שולחנו אחזה ג'ולי בכוסית הסקוץ', שקוביות הקרח נשתקשו בתוכה, הרימתה עד לחייה ואמרה: "לחייך".

הרימותי את שלי. "לחייך!" אמרתי. ואחר אמרתי: "אני צריך לעופף לאיזה מקום,

ואת תחכי לי באיזה מקום שהוא, ג'ולי".

"לאן?"

"לישראל".

"זה קצת רחוק, אני חושבת", אמרה ג'ולי.
 "סבתא שלי הולכת למות. לא ראיתי אותה כבר שמונה שנים", אמרתי.
 "זה בסדר", אמרה ג'ולי. "בלי ההסברים".
 היא ישרה נכחי ואחזה בכוסית ועיניה לא הביטו בעיני.
 "אוגוסט", אמרתי.
 הוא קרץ לי בעינו והניח את הכוס מידו על כנף הפסנתר ונתן אות לשבעת הנוגנים.
 קמתי והושטתי לה את ידי. היא נעתרה שוב ואנו חזרנו לרחבה ורקדנו בתוך
 העיגול הלבן, ואחר־כך הצטרפו אלינו זוגות אחרים מהשולחנות שליד הגזוטרסה.
 "זה יהיה ענין של יום־יומיים לכל היותר", אמרתי.
 "זה בסדר", אמרה ג'ולי. "ההסברים משעממים אותי, אני אחכה לך יום־יומיים
 עד שתחזור".
 "אני לא מוכרח לעשות זאת", אמרתי. "אני לא יודע מדוע אני עושה זאת", אמרתי.
 "אני בטוח שסבתי יכולה למות בלעדי", אמרתי. "שכחתי אותה כבר מזמן", אמרתי.
 "אני אשאך כאן, ג'ולי", אמרתי. "אני אשאך כאן, ג'ולי", אמרתי.
 "כרצונך", אמרה ג'ולי.
 ובשתיים, כשסגרו את הבאר, עלינו לחדרנו ורצייתי להתחיל באריזה.
 "מדוע אינך מתפשט?" אמרה ג'ולי.
 אני שתקתי והיא התחילה להתפשט.
 "אני נוסע למילאנו", אמרתי לבסוף. הדחף הזה, פתאומי ולא־מובן, היה חזק ממני.
 "עכשיו?" שאלה ג'ולי.
 ניענעתי בראשי. "האווירון ממריא בשבע בבוקר", אמרתי.
 ג'ולי שתקה ואני אמרתי: "קשה לי להבין את עצמי, ג'ולי".
 "כרצונך", אמרה ג'ולי ופיהקה. "אני הולכת לישון. אני מתה לישון".
 היא ניגשה לשולחן־האיפור, התישבה והתחילה לטפל בפניה. נטלתי כמה בגדים,
 את מכונת־הגילוח ומברשת־השיניים שלי, ותחבתיים באי־סדר לתוך מזוודתי
 הקטנה.
 "אם לא אחזור כעבור יומיים, עיזבי את ונציה וחיזרי לרומא".
 "כרצונך", אמרה באדישות.
 "תתקשרי אל צ'יזארה והיא ידאג לארח אותך", אמרתי וסגרתי את המזוודה.
 "אתקשר אל צ'יזארה", אמרה ועצמה את עיניה.
 "אני אפגוש אותך ברומא", אמרתי. ועד הבוקר נסעתי למילאנו. זה היה שגעון,
 אני יודע. השארתי את המכוננית בשדה־התעופה והכרטיס כבר היה שמור בשבילי
 וזיהיתי את עצמי ועליתי למטוס ובבוקר, בשבע, המראתי ללוד.
 "מתי תהיה החלוויה?" אמרתי.
 "רק ביום ראשון", אמר אבא.
 "מדוע לא היום?" אמרתי.
 "לא נספיק להודיע לכל הקרובים", אמר אבא. "ומחר שבת. אין הלוויות בשבת"

סבתא, סבתא הטובה והמסכנה, שלושה ימים בחדר־הקירור!

"מתי נודע לך?" אמרתי.

"לפני שעתיים", אמר אבא. "סבא שלח מישהו להודיע לי. אתמול ביקרתי אצלה. היא היתה בהפרה מלאה וסיפרה על הקירקס שביקרה בו כשהיתה בת שבע ושוב שאלה עליך".

"עלי?"

"כן", אמר אבא. "וזה לא היתה הפעם הראשונה. אבל בשבע נפטרה וכעבור שעה שלחו מישהו מבית־החולים להודיע לסבא".

"מדוע לא הודיע לך מיד? היית יכול להודיע לכל הקרובים וההלוויה היתה מתקיימת היום. מדוע לא הודיע לך?"

"הוא שכח", אמר אבא. "אתה רעב או מה?"

"לא", אמרתי. "היית אצלו?"

"לפני שעה".

"איך הוא?"

"ביקש שאחמם לו מים. הוא רוצה להתקלח. הוא אומר שעליו לנצל את ההזדמנות כל זמן שמותר לו. ואחר־כך אמר שאֵלך כי הוא רוצה לישון".

ראשי היה כבד. לא ישנתי דיי. הייתי עייף ומטושטש מן הדהירה הלילית המטרופת מוונציה למילאנו ומטיסת־השחר ללוד. העולם הישן הזה שחזרתי אליו הדיף עתה זרות ונכר. קשרי אל כל גילוייו, הרהיטים הישנים, עצי האורן הניפטים מהחלון, המיטה קלופת־הצבע שעליה ישנתי אי־אז, היו מנותקים עתה. הוויתו המקומטת של אבי, ריחו המתקתק של הבית, השפה הגרונית שלא דיברתי בה יובלות, כל אלה באו בשעטה וטפחו על פני, והייתי עייף מהתגונן. קבל את זה כמלון חדש, אמרתי לעצמי. עוד מלון ליום־יומיים, ואחר־כך — הלאה. הירהרתי בגילוי שעתה ודאי יצאה לגזוזטרה, לשמש, לארוחת־הצהריים, מאזינה לתיקתוק סירות־המוטור החולפות למטה, בתעלה.

השמיים היו מעוננים בחוץ. קריר היה קצת. ניגשתי לחלון והבטתי בחצר. הארנים לא גבהו, רק גזעם התעבה. משוכת־החושחש היתה ירוקה ורעננה וציפרים דלגו עליה. על מחסן־העץ המסויד קיננו היונים באותו שובך העטוף רבי־דיביונים עבים יותר, לבנים יותר, ובסופת־הגפנים עוד עמדה הנדנדה, זו שבתוכה גדלתי משום שלא היתה לי עגלה כלשאר הילדים. והאדמה, האדמה החומה הזו, צרובת־השמש, העמוקה, שוב היתה מרופדת באותה רפידת עשב ירוק, מלבלב, נצחי.

שכחתי כבר את התחושה הזאת של יום־ששי־בצהריים. מעבר לאופק הילדות התנחשל לפתע גל קור סמוי והקפיא את לבי. וכשעצמתי את עיני חשתי עצמי עדיין כבתוך המטוס. פקחתי את עיני אך כל שסביבי היה שוב יום־ששי־בצהריים שמאז וסבתא, ששמונה שנים לא הירהרתי בה אפילו פעם אחת, היתה מונחת מתה אי־שם במקום לבן וקר.

"לא תיארתי לעצמי שתבוא אחרי המכתב הזה", אמר אבא רפות. שתקתי וחשבתי

עד כמה לא השתנה כאן מאום מאז. "לא הבאת עמך כלום זולת המזודה?" אמר אבא.

"לא", אמרתי.

"מה בתוכה?"

"הדברים הקטנים. בגדים, מברשת־שיניים, מכונת־גילוח. איך אתה, אבא?"

"בסדר, אתה רואה", אמר אבא.

עכשו ראיתיו בבירור. אבי שלי. כמה עצום וחזק וענקי היה אז. כמה ענקי ועצום היה אז, ועתה אבי שלי הוא זקן ובקרוב תתנוודנה ברכיו וגבו ישח וילדים שרק אתמול נולדו יצביעו עליו ברחוב ויאמרו אתם־רואים־את־הוקן־ההוא־שהולך־שמה! הוקן ההוא שהולך שמה, ויש לו שלושה רגליים!

חזרתי והבטתי שוב תחוצה. הזמן דוהר כמו־פֶּה־אֶמֶק. רק אתמול טיפסתי כאן ערום־וערייה על סוכת־הגפנים ורק בקושי יכולתי לעלות על הנדנדה, וגבהי היה רק עשרה שיָפָר בערך והייתי שחקן גולות ומחבוא־לילה. ועכשיו —

"תישן", אמר אבא. "לא אודיע לאף־אחד שחזרת. אף אחד לא יטריד אותך."

"כך מוטב".

"אתה חוזר לישון", אמר אבא. "אתה עייף מהדרך", ופנה ללכת.

"לאן אתה הולך, אבא?"

"עלי להסדיר המון דברים", אמר אבא. "לדאוג למדע־האבל, לקבוע את סידורי ההלוויה עם חברא־קדישא, לשלוח מברקים לקרובים".

"כאב־ראש הגון", אמרתי. "אבל אין מנוס מזה".

"נשוחח כשאחזור", אבא אמר.

"נשוחח כשתחזור", אמרתי.

אבא יצא ואני נשארתי לבדי. חזרתי למיטתי בלי להתפשט ונרדמתי מיד. התעוררתי והיה כבר לילה והשמיים שנראו מהחלון היו שמי־חצות אפלים. שלחתי את ידי, אך ידי נתקלה בקיר ולא מצאה שם את ג'ולי. ריח סיד עבש בא באפי. רק לאחר שתי דקות צפתי ועליתי ויכולתי לזהות את עצמי ואת מקום הימצאי. העברתי את ידי על לחי וליטפתי זיפ־קיפוד. חליפתי ודאי התקמטה. מן החדר השני נשמעה נחרתו של אבא, מהולה בקול תיקתוק השעון, השעון שליוה את כל ילדות־החלומות. שעון התפילות וסיוט־הלילה. ציחות עמדה בגרוני. קמתי בכבודות וכרעי המיטה נאנקו. לא העליתי אור מחשש שאעיר את אבא. גיששתי בחשיכה ורגלי נתקלו ברהיטים הכבדים שהשמיעו קול. האור נדלק בחדר השני. נחרתו של אבא נקטעה במפתיע.

"מי שם?"

"אני".

ועמדתי וצותתי לחשכה המתקתקת באזני עד שראיתי את אבא עטוף בחלוק־לילה, עומד ונשען על משקוף החדר השני.

"ישנהי כמו אבן", אמרתי. "ועכשיו אמצע הלילה".

"לא רציתי להעיר אותך", אמר אבא. "אבל הכנתי לך משהו לאכול, על השולחן במטבח".

"תודה", אמרתי. "אני צמא, אני חושב שאשתה משהו".
ניגשתי לברז ומילאתי לי כוס מים כאשר נפל מבטי על הבקבוקים שניצבו בשורה ארוכה, על מדף־העץ שליד המקרר הישן. רובם ריקים. Padre mio! ואני האמנתי כי נגמל משתייתו אי־אז, לפני נסיעתי. לא העזתי להביט בו עכשיו. לא רציתי לראות את הבעת־פניו עכשיו. מזגתי קוניאק לתוך כוס המים הריקה. הקוניאק היה כה גרוע עד שהצמא נמלט מפּי, בהיעלם אחד.
"לא הצלחתי להודיע לכל הקרובים. אצטרך גם לנסוע לתל־אביב במוצאי־שבת כדי להודיע ליונתן", אמר אבא.

"מה שלום יונתן?"

"לא ראיתי אותו כבר חמש שנים, אבל אינני מניח שהוא השתנה".
הם היו אחים, אבל יונתן, הבכור, היה המעניין יותר. הוא שמע קולות אלוהים ולעתים אף דיבר עם המלאכים. הירהרתי בג'ולי.
"לא תיארתי לעצמי שתבוא אחרי המכתב הזה".
"גם אני לא".

"פשוט היתה לך הודמנות. קשה יהיה לך עכשיו להסתגל שוב לחיים כאן, אני חושש".

"באתי רק ליום־יומיים, אבא".

"ליום־יומיים?"

"באתי להלווייתה של סבתא".

נטלתי את פרוסת החלה שהיתה על השולחן, ליד הדגים. החלה היתה רכה ונמוחה בפי כעוגה. התחלתי שוב לזכור את טעמה הישן ובערב־שבת הישן ליד השולחן העגול עם הנרות הדולקים, החלות המכוסות במפה צחורה, בקבוק־היין לקידוש, הדגים והמרק החם, המהביל.
"ואחר־כך אתה חוזר לשם?"
"אני מוכרח. מחכים לי שם".

"אני מבין", אמר אבא.

"יכול להיות שאחזור בקרוב, לעתים יותר קרובות", שיקרתי. "החברה עומדת לפתוח כמה סניפים בישראל. אני אהיה מוכרח לבוא, להציץ ולראות איך מתנהלים הדברים".

"החליפה שלך התקמטה", אמר אבא. "היה עליך לפשטה לפני עלותך על המיטה. גמור את כל החלה. הכל בשבילך. אל תהיה רעב".

"כמה זמן היתה חולה?"

"היא היתה עמוסת חלאים. לא היה בגופה חלקיק קטן שלא היה רקוב. כשהבאתי אותה לבית־החולים, אמר הרופא שאוכל לקחת את בגדיה הביתה. היא תחזור הביתה רק במכונית של חברא־קדישא. הוא אמר", אמר אבא.

"מה שאלה עלי?"

"מתי תתחתן. כולם התחתנו כבר, אמרה, והביאו לה נינים, רק אתה מתעקש להישאר הכבשה השחורה. זה הדבר היחיד שכל הסבתות חושבות עליו, אמר אבא וניסה לחייך.

אך החיוך היה עגום ובמהרה נמס.

"אני אצא לי קצת החוצה", אמרתי. "אינני חושב שאוכל לשוב ולהירדם עכשיו. ישנתי המון".

"קר בחוץ. לבש מעיל".

"אין צורך. אני כבר מחוסן בפני קור עז מזה".

"אני אחזור למיטתי", אמר אבא. "לילה טוב".

"לילה טוב", אמרתי.

אבא חזר למיטתו ואני יצאתי החוצה. הרוח חלפה בילל מן הברושים לארנים. השמיים הכהים היו מטולאים קרעי עננים שבלעו את הירח. דממת לילה מעיקה היתה סביב, לא כלילות הרוחשים, הלילות חסרי-המנוח. הלילות המיוחמים של ונציה. עזבתי את המקום הזה אי-אז, כאשר בפתע נפקחו עיני וראיתי כי כל זה רק תפאורה. התחלתי אז לחשוש כי אם אציץ מאחריה אראה רק אוויר. רק פעם אחת אחר-כך חזרה תחושה זו ופקדה אותי. ישבתי בפיקולא סקאלה, בקצה היציע העליון, וכשעלה המסך על האופרה יכולתי לראות את כל עומק הבימה. וכך ראיתי שוב כי כל מה שהיה על הבימה, היער, פלג המים, משעולי העפר מכוסי החצץ, שמי התכלת הבהירה, לא היה אלא קרטון ולא עוד. ושוב התחלחלתי מתחושת הריקות, אחוז מחלת-החלל.

גשם דק זירזף ביום-ראשון בבוקר. חצי שעה לפני מועד ההלוויה יצאתי מן הבית והלכתי אל הצריף של הזקנים. בקושי הכרתי את הדרך. הנוף השתנה עתה לגמרי, בתיקומות צמחו פתאום מתוך האדמה על המגרשים הריקים רחבי-הידיים שמאז. לא היתה בי כל תחושה של צער או כאב. רק בקושי הצלחתי לזכור את סבתא. הירהרתי בגילי ודמותה של סבתא עמדה נכחי רק במעומעם. זכרתי כי בילדותי התגאיתי שהיא גבוהה כל-כך. אך כשבאתי להיפרד ממנה, לפני צאתי לאירופה, יציאה שהיתה אז כה חסרת-מטרה, כבר היתה שחוחה והילכה בעזרת מקל ומפיה נשרו כבר כל השיניים ופניה היו שדה-קמטים. רק עיניה, השחורות, חמות היו וטובות כתמיד, כבאותם ימי ט"ו-רבשבת שבהם היתה באה לביתנו ומביאה לי שקיק תמרים-ותאנים-ושקדים-וזבטנים-וחרובים, פירות הארץ. כשבאתי להיפרד ממנה אפתה פשטידה והניחה את ידה על ראשי ואמרה: "אני מתפללת שאלהו הנביא ילך עמך תמיד בכל דרכיך".

לפני הצריף הצטופפו פרצופיהם המוכרים של הקרובים. על פישפש החדר ראיתי את מודעת-האבל, ובה, בתוך מסגרת שחורה, ראיתי לראשונה את שמה הפרטי של סבתא. שמה הצחיק אותי. מעולם לא ידעתי. תמיד קראתי לה סבתא. ואבא קרא לה אמא. פרידה, בכל אופן, הוא שם מגוחך גם כשהוא מתקשר לסבתא.

הקרובים נעצו בי עיני־עגל. אבא קיים את הבטחתו ואיש מהם לא ידע על בואי. הגשם הרק גטף בלא הפוגה. השמים היו עכורים ועצי הברוש הגבוהים שצמחו ליד גדר החצר, שאבא נטעם בהיותו ילד, עמדו רטובים וטיפות הגשם בהקו בין ענפיהם. נעלי דשו בבוץ החצר. לידי, בתוך שלוליות המים, צמחו נרקסיס־בית פרוצים וסירפדים ירוקים ועשבי־בר רעננים. קריר היה מאד והקרובים היו מכורבלים במעיליהם. מישהו במעיל־גשם רטוב יצא מפתח הצריף וקרב אלי.

"מתי חזרת?" אמר מר אתקין בקולו הצרוד והלחשני. הוא היה בעלה השני של הדודה שרה, הבת הבכירה של סבא, והוא הוציא את ידו מכיסו והניחה על ראשי ואחר הורידה. אבל כשהורידה נשארה הפיפה הקטנה על ראשי. "מתי חזרת?"

"ביום־ששי", אמרתי.

"מה שלומך?"

"טוב", אמרתי והנחתי ידי על הפיפה. שכחתי שהיה עלי לכסות ראשי במשהו.

"שמעתי שאתה עושה עסקים טובים באיטליה", אמר מר אתקין.

"אין על מה להתאונן".

"אני שמח לשמוע. לפחות מישהו במשפחה שאפשר להתפאר בו. את מי אתה

מחפש?"

"ראית את אבי?"

"הוא נסע לבית־החולים יחד עם עקיבא להביא את הגוויה", אמר מר אתקין.

עקיבא היה האח האחר, הצעיר, המצליח יותר. עקיבא היה בעלה של חוה.

בחצר, סמוך לכביש, התכנפה חבורה של ישישות עטופות במעילים ובצעפים חמים. הן הביטו במודעה התלויה על פישפש הגדר הרמוסה וחזרו והביטו והגישו ממחטות אל פיהן וספקו כפיים.

"חברותיה של סבתא הן", אמר מר אתקין, "ועכשו באו להיפרד ממנה ולחלוק לה

כבוד אחרון".

בתוך הצריף היו הבנות, הדודה שרה, הדודה מרים, הדודה אֶלקה. מעבר לצריף,

מן הצד האחר, עמוק בתוך החצר הגדולה, היה פרדס התפוזים והאשכוליות והיו עצי

הרימון והיה מטע הבנות הקטן.

"כל הקרובים התכנסו כבר", אמר מר אתקין. "עכשו מחכים רק לגוויה. אפשר

לשנורר אצלך אולי סיגרה?"

"בוודאי".

הוצאתי מכיסי חפיסת מרלבורו והצעתי לו סיגריה. הוא הרכיב את משקפיו על

עיניו, נטל את כל החפיסה וקרא בקול: מִרְל־בִּרְרִי.

"דווקא חשבתי שיש לך קאנט", אמר מר אתקין, "אבל אַקח אחת מאלו. מובטח

אני שאין בהן רעל".

"איך סבא?"

"ברזל־ביטון! אף פעם לא שם לב אליה בחייה, מה פתאום יתחיל כשמתה?

כשהודיעו לו ביום־חמישי בערב, מבית־החולים, שהוקנה נפטרה, גידנד בראשו

וחזר לקרוא בספרו. רק ביום־ששי זכר ושלח להודיע לאביך, למשרד. אפשר היה לקבור אותה עוד ביום־ששי ולמנוע בכך בזיון המת."

הוא נעץ את הסיגריה בפיו והציתה, ואחר החזיר לי את חפיסת הסיגריות. תחבתי אחת בפיו והדלקתי בתוך כפי, מפני הגשם. מתוך הצריף יצאה חוה, אשתו של עקיבא, וצעקה אל חבורת הקרובים: "חיליק, רוץ למכולת ותביא קילו ביסקויטים הכי טובים!"

חיליק, שעזר פניו היה מרופד פצעי־בגרות, פרש מחבורת הקרובים ואמר: "איפה, אמא?"

"אתה יודע איפה, אצל יוסל הג'ינג'י", אמרה חוה.

חיליק נטל את אופניו, שהיו שעונות אל אחד מעצי הברוש, ליד הגדר הרמוסה, עלה עליהן בקפיצה והחל לדהור במורד הרחוב.

"תזוהר, חיליק! לא מהר! הכביש רטוב ואתה תחלק חיליק ותשבור את הראש!" הגשם הוסיף לדלוף מן השמיים העכורים, דק וטורדני, מצליף ישר על הפנים. מר אתקין היטיב את המצנפת הרטובה שעל ראשו וקרב אלי ולחש באזני:

"מן הבוקר השכם היא מכרפרת סביב הזקן. עכשיו הביסקויטים ואתמול בלילה היה זה תנורה־נפט החדש שהביאה לו. כל החורף לא חשבה על כך. רק אתמול זכרה לפתע כי חורף בחוץ. תמיד היתה קמצנית מובהקת ומעולם לא עשתה כל טובה לזקנים, אך לפתע שינתה את טעמה. ואתה יודע מדוע?"

"מדוע?"

"ריח חדש בא באפה. ריח הירושה! אתה יודע כמה עולה היום המגרש הזה? אני פוחד אפילו לבטא את הסכום! אפשר להרוס את הצריף, לעקור את הפרדס ואת הבנונות ולבנות כאן בית משותף על שמונה קומות! מה יש? כאן לב המושבה עכשיו. איפה בונים עכשיו את בתי־הקולנוע ואת בתי־הקפה? כאן! אם היא לא תתחיל עכשיו לקנות את לבו של הזקן היא תאחר את הרפכת האחרונה!"

"והזקן?" אמרתי.

"פלדה, כמו תמיד", אמר מר אתקין. "כמו כלב־ציד הריח מיד ותפס הכל! הבוקר גירש אותה מעל פניו פעמיים. התנדפי מעל פני, דיה! צעק עליה, אני עוד לא גוסס, אני עוד אקבור אותך!"

הגשם הצליף וכיבה את הסיגריה שלי. רציתי להיכנס לצריף ולהדליק אחרת אך מר אתקין הוסיף לאחוז בי.

"הבוקר זרק הזקן החוצה, לגשם, את כל בגדיה וכליה ומיטתה של המנוחה. רק בקושי הצליחו הבנות לאסוף הכל ולהכניס לחדר השני, בלי ידיעתו. הוא פשוט ביקש להיפטר מכל מה שהשאירה אחריה בצריף, בלי להמתין אפילו עד תום ימי האבל."

"מדוע?"

"הוא רוצה לשאת לו אשה חדשה", אמר מר אתקין וצחק.

נכנסתי לצריף, תחושת מתיקות אפפה אותי לפתע ומשהו נתפדר בגרוני. הצריף

הישן הזה, החממה העתיקה הזו שבה צמחו כל הבנים והבנות הללו, היה מלא עדיין את אישיותה של סבתא. קירות העץ, תקרת־המרישים, השולחן עתיק־הימים המכוסה מפה משובצת, האורלוגין הגדול שמטוטלתו נעה בכבודות מצד אל צד, ארון־הזכר כית המוריק מרוב שנים, שעליו כותרת הפרובים ובתוכו כלי־הנחושת, המכתש והעלי, צנצנות הזכוכית המכילות קוביות־סוכר, סוכריות עגולות צבעוניות, דבש, קפה, תה, בקבוקי היין הריקים, וקופסות טב־ההרחה המשומשות, ועל הקיר — הלוח של בית־היתומים־דיסקין ירושלים, והכתובת בשיש על משקוף הדלת **אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני** והקולב הכבד שעליו מעילי־החורף של הבנות, והמטבח עם הפתיליות העתיקות, כונניות הצלחות הסדוקות, המים הדולפים מן הפיור על הרצפה המעוכה, חצי הלימון הסחוט, הכוסות, ארגז־הקרח הרעוע, שתי המגבות המטולאות. הכל היה מלא עדיין את אישיותה של סבתא.

רק הבנות היו כאן, מסתובבות זו ליד זו, ושתי קשישות שלא הכרתין, בכניסתי נשתתקו והביטו בי, זוקפות גביניהן בתמיהה ובפליאה. הביטו בי ולא אמרו דבר. נכנסתי לחדר השני וכאן ראיתי. בתחילה לא הבחין בי, הוא עמד גחון על ערימת כלי־המיטה הרטובים מהגשם, שנחו ברישול על המיטה ההפוכה, מיטתה של סבתא. גבוה וזקוף היה כפי שזכרתיו מילדותי, תמהוני ומסתורי. פניו צעירים וחסונים ועטורים זקן חום ארוך. הוא היה לבוש מכנסי חאקי ארוכות, מקומטות, ובטלדרס כחול. לראשו, עבות־השער, חבש כובע־בד מרופט. ידיו נברו ופישפשו בעצבנות בכיסי מעילה הנטוש והרטוב, מעילה הבלוי מזוקן, מעילה של סבתא. לפתע הרים את ראשו ועיניו נתקלו בעיני. מבטיו היו מבוהלים ומפחדים כשל חיה נרדפת. הוא שמט מיד את המעיל ומשך את ידיו וטמנן בכיסיו וכך עמד ובהה אלי.

"מה?" אמר, מבקש לענות על שאלה מסוימת שעשוי הייתי לשאלו אך לא שאלתי. ואחר, כשראה שאני עומד ומביט בו בשתיקה, אמר בחפזה: "הם עשו לה כישוף! היא לא מתה. הם עשו לה כישוף! הם עשו לה כישוף!"

הוא לא הכיר אותי.

"מי?" אמרתי לבסוף.

"הם", אמר והניף ידו הכבדה בכיוון החדר הראשון, "הסטרא־אחרא!"

סבא חלף לידי כרוח כבדה ונכנס לחדר. פשוט לא השתנה במאומה.

"מה אתה עושה, יונתן?" שאל סבא בלי לשים לב למציאותי. מעולם לא שם לב למציאותי.

"עלי למצוא את הכישוף", אמר יונתן.

"צא מכאן, יונתן", אמר סבא.

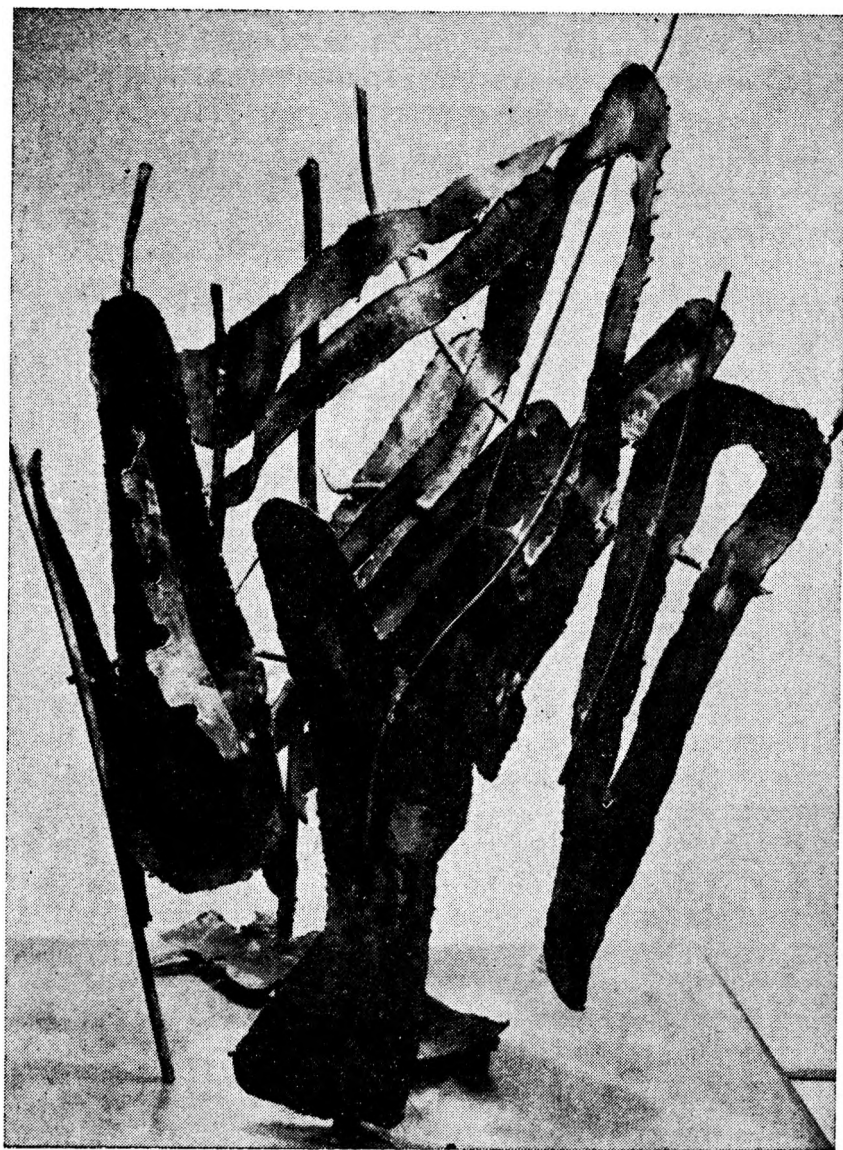
"אני אשיב את אמא לחיים", אמר יונתן.

"איך?" אמר סבא וצחק.

"אני אמצא את הכישוף", אמר יונתן.

"צא מכאן, יונתן", אמר סבא.

הוא היה נמוך מיונתן אך בעמדם יחד זה ליד זה, שניהם בזקניהם הארוכים, נראה

דן בן שמואל : קומפוזיציה

סבא יותר כאחיו הבוגר של יונתן מפפי שנראה יונתן כבנו הבכור. יונתן הביט בו באדישות והמשיך בחיפוש את הכישוף.

"ארופ פ'ון דאך?" אמר סבא, ואותו רגע נכנסה חוה, פורצת ומתנשמת.

"סבא, הם הביאו אותה מבית-החולים. הם בחוץ, בחצר!"

"שיחפו?" אמר סבא. ואחר אמר: "מי הכניס הביתה את הסמרטוטים הללו? אני זרקתי את הליכלוך הזה החוצה!"

חוה שתקה.

"מי?" אמר סבא בהרמת-קול, "מי?"

חוה שתקה.

"את?"

"לא", אמרה חוה.

"הן?" אמר סבא והצביע על החדר השני.

חוה שתקה.

"כלבתות!" סבא אמר.

"אסור לך לדבר כך עליהן, סבא", חוה אמרה. "אני בטוחה שהיתה להן כוונה טובה.

הן לא התכוונו להכעיס אותך, סבא."

"שרפי את עצמך מכאן, דיה!" אמר סבא.

אגרופיו נקמצו ועיניו מלאו דם. אך זה נמשך רק כהרף-עין. בבת-אחת נתרפה, ועיניו שבו והיו עיניו של איש זקן. פניו שבו והיו אדמה חרושה. הוא הלך לקרוא תהילים.

יצאתי לחצר הסגרירית. הגשם הדקיק לא פסק והשמיים היו עכורים וממוגגים. ליד פישפש הגדר חנתה המכוננית. אוטובוס מוארך, שדפנותיו צבועים בצבע-כסף ושני פסים שחורים רצים בחפזה לארכם וביניהם תקוע אימתנית מגן-דוד שחור. באחורי המכוננית נפתחו הדלתות וראיתי את אבא ואת עקיבא יושבים דמומים על המושב-בים. זה מול זה, כובעים על ראשיהם, וביניהם, על קרקעית המכוננית ועל אלונקה ארוכה ובתוך כיסוי שחור — סבתא.

אחרי-כך ירדו אבא ועקיבא ואחזו באלונקה והעבירו את סבתא מן האוטובוס המור-ארך של חברא-קדישא בעד לפישפש הגדר הרמוסה ועל הבוץ ובין הנרקיסים המ-בויתים והסירפדים הפראיים. אל הצריף הישן שבו כרעה-ילדה אותם לפני עשרות שנים. היא היתה כבדה, אף כי בשעת מיתתה היה משקל גופה כמשקל עצמותיה בלבד. עתה היתה כבדה כי היתה מתה, מתה מזה שלושה ימים. והם אחזו בה במא-מץ רב ושרירי ידיהם התנפחו והשתרגו. והם נשאו אותה והכניסוה לתוך החדר הראשון והניחו אותה על הריצפה הקרה. סבתא שכבה לכל אורך האלונקה, מכוסה בשחור, מתה זה היום הרביעי, ורק קווי גופה הארוך בלטו מבעד לפיסי השחור, מן הראש ועד כפות-הרגליים הצמודות. אחרי-כך עמדו אבא ועקיבא, שניהם בכר-בעים, משני עברי האלונקה, והביטו באמם המונחה לרגליהם על הרצפה.

אוטובוס-המתים הוסיף לעמוד על הכביש, סמוך לפישפש. דלת הא הנהג נפתחה

ופרצוף שחור הציג רגל שחורה על מדרגת התא. הוא היה לבוש שחורים, מגבעת שחורה, מעיל ארוך שחור וגם נעליו היו לכה שחורה. הוא הביט רגע על הקרובים, פיהק, מתח את רגלו הקצרה והנחיתה בגיטוש שחור על האדמה השחורה. הרטובה.

"מר בייליס" אמר הנהג, שהיה בחור צעיר, "תפתח את המטריה. יורד גשם".

מר בייליס פתח בחריקה את המטריה השחורה שאחז בידיו והניפה כלפי מעלה. המטריה התפוחה נמשכה מעלה וטיפות הגשו טיפחו עליה וזלגו מטה, בלי לחזור מבעד לדפנותיה. עתה דמתה לפטריה שחורה גדולה, ששרשיה היו זקנו השחור והעבות של מר בייליס.

"תקח את ההגה ימינה, בינומין", אמר מר בייליס. "תסובב את האוטו למושבה. לא נישאר כאן זמן רב במזג-אוויר גרוע כזה". אמר מר בייליס והביט בנו בעיני לעג וביטול.

הנהג הניע את המכונית ימינה ובסימטה הסתובב והפנה אותה אל הדרך המובילה ליקב הישן ולבית-הכנסת הגדול ואחר קפץ בתנופה זריזה ועמד ליד מר בייליס ומר בייליס נתן לו את המטריה והנהג אחז בה והניפה מעל ראשו של מר בייליס. כולם הביטו על מר בייליס, אך הוא התעלם מכל המבטים והוא היה עיגול שחור ויבש על האדמה שהיתה כולה רטובה ועמוקה.

אז שמעתי את הבכי שבקע מהצריף, בכי יבש, מר, שבור. נשארתי על עמדי כתקוע במסמרים לתוך האדמה. הברזשים גיערו את הטיפות על הפיפה שלראשי ועל הלחי פתי הכחולה אבל נכבלתי ושרשי היו נעוצים עמוק מתחתי, באדמה העמוקה הזאת, שעליה נולדתי ועליה אמות.

וזה היתה אמי. ראיתי אותה מבעד לפירצה צרה בחומת הקרובים שנקאלו סביב. אחותה אחזה בה בכוח רב ולא הניחה לה להתפרץ פנימה, לצריף שעל רצפתו שכבה סבתא.

"סבתא יקרה", מיררה אמא בככי, "באתי אליך לבקש סליחה ומחילה. מימי לא רציתי לצערך, אך בגללי מעולם לא היה אשרך מושלם. סליחה-ומחילה, סבתא, סליחה-ומחילה! את היית נפלאה כל-כך, את היית טובה כל-כך, כמה אהבת את נכדיך, כמה אהבת את שחף ואת עדנה שלי, כמה אהבת את עדנה שלי, סבתא. ועכשיו עדנה שלי איננה וגם את אינך עוד סבתא. עלי לגן-עדן, סבתא. פגשי את עדנה שלי ומסרי לה דרישת-שלום ממני, מאמא שלה, מאמא שלה, ואמרי לה לעד-נה שלי, אמרי לה להתפלל על אמא שלה, אמרי לה —"

לא עקרתי ממקומי גם כשמשכו את אמי מן הצריף והובילו אותה, היסטרית, לתוך שברזלט רחבה שחנתה בסמוך ושנעלמה מיד צפונה. אבא, כבד ועמום ונטוע, עמד כל העת ופניו אל סבתא, ואמא דיברה אל גבו הרחב כל העת. הבנות עמדו והביטו באמא בלי אומר ובעיניהן היתה שנאה קרה ועמוקה.

"מי הודיע לה?" שאלתי את מר אתקין שעמד לידי.

"עוף-השמיים", אמר מר אתקין, "עוף-השמיים הוליד את השמועה אליה, לחיפה,

עוף־השמיים, אמר מר אתקין והיטה את סנטרו לעבר חוה שעמדה בגשם ומטפת גדולה עוטפת את ראשה ומסתירה את עיניה, "עוף־השמיים!" "היכרת את הנהג?" אמרתי ולא משתי ממקומי.

"איזה?"

"של השברולט שהוביל את אמי."

"כן", אמר מר אתקין. "זה היה בעלה של אמך."

הבטתי אל אבא. עמום, יצוק־אָרד, עמד והביט באמו המונחת לרגליו, על הרצפה. טיפות הגשם השחירו על מטריתו של מר ביילים.

"להודרו", אמר מר ביילים, בהביטו על השמיים העכורים, הנמוכים. "להודרו, רבר תי! עוד מעט יירד מבול!"

שנים לא ראיתי את אמי. שנים לא הירהרתי באחותי, בעדנה. פתאום באים דברים וטופחים על פניך כמו מטחים של ברד ורוחקים את גזלי לירכתיים. בתוך הצריף, על שרפרף נמוך, ישב סבא ועיניו לא הביטו באשתו האבודה. בתוך הצריף, על רצפת האבן, עמד אבא ועיניו לא הביטו באשתו האבודה. בחוץ, בתוך הגשם, עמדתי אני, עקור ותלוש, ועיני הרטובות הביטו ולא ראו דבר.

מישהו החל לנפנף קופסה מנקשת על־ידי. העברתי מטפחת על עיני וניגבתי מהן את הגשם. צד—קה—ת—ציל—מ—מ—וות, צד—קה—ת—ציל—מ—מ—וות, פיוז מישוה זקן ומרופט לידי, מקשקש בקופסה שאחו בידו האחת ומכסה את פיהוקו בידו האחרת. הוא החל לעבור בין הנוכחים שתחבו מטבעות לפי הקופסה. בצריף הרימו אבא ועקיבא את האלונקה ושני צעירים שלא זיהיתים, אולי דודנים, ניגשו אליהם ולפתו את כנפות האלונקה. עתה אחזו ארבעה אנשים באלונקה, איש בכל ידית. האלונקה יצאה מן הצריף והלכה אל הכביש על שמונה רגליים. הקבצן עבר לידי וניענע את הקופסה באדישות מול עיני. המטבעות קיפצו בתוכה ושיקשקו. טמנתי ידי בכיסי, משיתי מטבע ותחבתינו בפי הקופסה. רק כשניתר המטבע פנימה, זכרתי כי היה זה מטבע איטלקי, מטבע של מאה לירות.

"ציגרטה?" אמר הקבצן ועיניו הצהובות והעבשות נתחייכו לעברי. נתתי לו את כל החפיסה. הוא הצדיע בתנועה מגוחכת ועבר הלאה והקופסה משקשקת בידי ללא הפוגה.

סבא היה האחרון שיצא מן הצריף. הטיפות הקטנות ירדו כל העת. הוא נעל את הצריף וטמן את המפתח בכיסו. דפנות העץ של הצריף היו ספוגים מים ומדיפים אדים. החשמל דלק בנורה שמעל למשקוף הדלת החיצונית. סבא הביט על הצריף וראה את החשמל הדולק. ניענע בראשו, נעץ שוב את ידו בכיסו, משה את המפתח, פתח את הדלת, נכנס פנימה, כיפה את האור וחזר ויצא וחזר ונעל וחזר והביט על הצריף. אחר נפנה והביט בשביעות־רצון על ההלוויה שהמתינה לו על הכביש. הגשם הוסיף לרדת והטיפות הדקות צנחו ודקרו ללא־הרף את הנרקיסים המבויתים ואת סירפדי־הפרא ואת גבעולי עשבי־הבר הרעננים שצמחו בחצר.

חוה ניגשה אל סבא ואמרה:

"סבא, קשה יהיה לך ללכת ברגל כל הדרך הארוכה הזו. היפנס למכונית של עקיבא וחיליק יוביל אותך לבית-הקברות".

"אבל לחיליק אין עדיין רשיון-נהיגה", אמר מר אתקין.

"הוא עדיין לא הגיע לגיל, אבל הוא נוהג מצוין", אמרה חוה. "זה בסדר, סבא. היפנס למכונית".

"ומה יהיה אם שוטר-תנועה יעצור אותו?" אמר מר אתקין.

"איזה שוטר יעצור מכונית שנוסעת בהלוויה?" אמרה חוה. "סבא צריך לנוח".

"בלמי את פיד, דיה?" אמר סבא.

הפיאט-600 הקטן כבר הגיע וחיליק ישב ליד ההגה.

"היפנס, סבא", אמרה חוה ופתחה לפניו את דלת המכונית, "אתה כבר לא צעיר, סבא".

"לכי זללי את עצמך, דיה ארורה!" אמר סבא ונכנס למכונית.

מר אתקין מילמל משהו סתום ואחר נתהדקו שפתיו ועיניו נעצמו וההלוויה החלה לנוע. בראש, באטיות מודגשת, נסע האוטובוס של חברא-קדישא. אחריו, במרחק קטן למדי, פסעו נושאי האלונקה. אחריה צעדו הבנות עטופות וחובקות זו את זו את זו. במופרש מהן פסעה חוה, אבלה ומושפלת-ראש. אחריה פסעו הקרובים, שחר-חיים ואטיים. לידם פסעו הזקנות המתיפחות, ואחריהן כמה דודנים עמומי-סבר, ואחריהם אני ומר אתקין, ובדול מאתנו. בצד הדרך, פסע לו יונתן. אחרינו נסע באטיות ה-600 של עקיבא, כשחיליק יושב ליד ההגה חבוש כובע-טמבל ועיניו מביטות בסבא היושב לידו ומרחח כל העת טבק-הרחח. את מסע ההלוויה חתמו שתי מוניות שהזמנו להסעת המלווים אל בית-הקברות. משני צדי ההלוויה הלכו שני הקבצנים שקישקשו בקופסות ושרו כל הזמן צד-קה ת-ציל מ-מ-ות. לא הרחק ממני פסע לו מר בייליס, אוחו בידו האחת את המטרייה השחורה ואת השניה מקפל ומניח על אחוריו. על נעלי-הלפה החצאיות השחורות שלו הבהיקו כמה רסי-סיגשם שחורים. הגשם היה נשפך מטה בלי הפוגה. בפעם הראשונה נעצרה ההלוויה, בקרן הרחוב, ליד בית-הכנסת הספרדי.

"כאן נהגה סבתא להתפלל בשנותיה האחרונות", אמר מר אתקין. "בסוף כבר לא עמדו לה כוחותיה ללכת לבית-הכנסת הגדול".

ליד בית-הכנסת הספרדי אמרו אבא ועקיבא את ה"קדיש" בפעם הראשונה. הם קראו אותו בקול רם מתוך שני דפי-נייר ממורטטים שמר בייליס הוציא מכיסו ומ-סר להם מיד עם היעצר ההלוויה. ויונתן שתק כל הדרך.

קילוחי הגשם נתעזזו וההלוויה הלכה הלאה למרכז המושבה. עברה ליד היקב הישן וליד מה שהיה לפני נסיעתי לאירופה גן-המיסדים והתחנה המרכזית ועתה היה מרכז רוכלים ובטלנים וכיכר מרובעת ומכוערת, עם מגדל-שעון נטול-הוד, משולל-הגיון ומעורר-חמלה.

ההלוויה נעצרה שוב ברחבת בית-הכנסת שונה הלכות, בית-הכנסת של סבא. שבו כמעט והייתי בר-מצוה. סבא הוסיף לשבת במכונית הקטנה ולרחח טבק

והבנים אמרו "קדיש" בשנית ובגדי היו כבר רטובים מאד ובשמיים לא נראה כל סימן התבהרות.

"אתמול היה מזג־אוויר יפה והיום פתאום יורד מכול כזה", אמר מר אתקין. "השמיים מבכים אותה", אמרה ישישה אחת שעמדה לידו ששונה על מקל. "זה לא גשם. זה דמעות השמיים".

"היא היתה צדקת גדולה", אמרה ישישה אחרת שעמדה בסמוך, מכורבלת בצעיף־צמר שחור. "שערי גן־עדן יפתחו לפניה מיד".

"היא תלמד עלינו זכות", אמרה הישישה הראשונה.

"בזכותה יבוא משיח. אמן כן יהי רצון!" אמרה הישישה השניה.

הרחבה היתה מפולשת והרוח התפרצה ועטפה את פני וחטפה את הכיפה מעל ראשי וגילגלה אותה ככדור עד רגליו של מר בייליס. הוא עמד נשען על מטרייתו הנעור צה בקרקע והציץ במודעת־אבל שהיתה דבוקה על דלת בית־הכנסת ובה שם אחר, לא של סבתא. הוא הרים את רגלו ודרך על הכיפה ועצרה. גחתי להרימה. על הכיפה, בפרץ, נראתה חותמת סולייט־נעלו של מר בייליס. ניגבתי את הבוץ בידי, אך החותמת לא נעלמה. הנחתי את הכיפה על ראשי ובאותו רגע התפרצה הרוח שוב לתוך כיכר בית־הכנסת והכיפה כמעט התעופפה שוב מראשי ונסחפה ברוח, לולא מכה בלתי־צפויה של מטריית מר בייליס, שהצמידה שוב את הכיפה אל ראשי.

"יש פרנסה היום, מה, מר בייליס?" אמר מר אתקין בקרבו אלינו. הוא התכוון למדעת־האבל שמר בייליס עיין בה ונדפס בה שם שונה מזה של סבתא.

"בלי־עין־הרע", אמר מר בייליס וחיכך את כפות־ידיו זו בזו. "רק שיש טעות במו־דעה הזו. ההלוויה תהיה לא בשלש אלא בחמש. בשלש יש לי הלוויה אחרת". מר אתקין לחש באזני:

"התרחק ממנו! פחות מגע אתו, יותר בריא. כל מגע שלו מקפיא את דמי". "מדוע?"

"הוא המיסיונר של המוות, אתה מבין?" "כן".

"תן לי עוד סיגרייה. הלב שלי פשוט לא בשביל הלוויות". הכנסתי את ידי לכיסי ולפתע זכרתי כי נתתי את החפיסה לקבצן. "אני מצטער. בשארתי בלי סיגריות. נתתי את כל החפיסה לקבצן".

"חבל", אמר מר אתקין. "לא היית צריך לעשות זאת. מה שברור הוא שאני לא בשביל הלוויות. כמה זמן עוד נותר לי? עוד פיק־פק של הלב וח'לס! שתי התקפות כבר היו לי. אני מחכה בכל יום לשלישית. פיק־פק קטנצ'יק, ומתחילים לקשקש בקופסות לפני האלונקה שלי. זו טיפשות לשפוך את הזמן שנשאר לי על הלוויות". "אינך הולך בכל יום להלוויות", אמרתי.

"זה המזל שלי", אמר מר אתקין. "להלוויה הזאת הייתי חייב ללכת. היא היתה אשה כה טובה, אבל הוא לא נתן לה אפילו רגע של חיים טובים".
 "היא הגיעה לשיבה", אמרתי. "אחרים מתים בגיל צעיר הרבה יותר".
 "לא הגיל קובע", אמר מר אתקין, "האמן לי, לא הגיל".

הבנים סיימו את אמירת ה"קדיש". ההלוויה החלה לזוז שוב.
 "בוא נזפה את עצמנו במצווה גדולה", אמר מר אתקין.
 הלכנו אל האלונקה והחלפנו את אבא ואת עקיבא. הנחתי את ידי על הידית שבה אחז אבא. אבא הביט ולא אמר דבר. אחר הרפה מן הידית ועתה היתה כולה בידי.
 ראיתי כי זקנו של אבא צימח מאד במשך הלילה. פניו היו מרושאים דשא לבן.
 "איך אתה מרגיש, אבא?"

"בסדר. ואתה?"

"בסדר".

"היא כבדה", אבא אמר. "אחליף אותך כשתתעייף".
 "טוב".

"תן לי סימן כשתתעייף".

"טוב".

הגשם נמשך ונמשך. האלונקה היתה כבדה מאד, על אף שנשאתי רק רבע ממשקלה. לא גופה מוכה-החלאים של סבתא הוא שהכביד כל-כך. היה זה המוות. הבטתי באלונקה. הכיסוי השחור עטה את כל גופה הארוך של סבתא. הכיסוי השחור היה צמוד היטב לגוויה וכך נתבלטו על האלונקה קווי הגוף הארוכים. צעדנו ברחובות המושבה ועקפנו את כיכר-האבן המכוערת שצמחה במקום שבו היה פעם גן-המיסדים. בכל כוחי ניסיתי לא להרהר בג'ולי. אחזתי את ידית האלונקה בכף-ידי הימנית. המאמץ היה גדול וחשתי איך שרירי ידי מתנפחים וקופאים. פחדתי שלא אוכל להפעיל אחר-כך את ידי. ניסיתי לא להרהר בג'ולי. לא לזכור את גופה ארך-הגפיים, החם. אך כשפקחתי את עיני וראיתי את גופה הארוך של סבתא על האלונקה, שוב ראיתי את ג'ולי לפני. אבא קרב אלי.

"התעייפת?"

"תחליף אותי בעוד רגע", אמרתי.

"תן לי סימן. אני מאחר-יך", אמר אבא והוסיף לצעוד במרחק שתי פסיעות מאחרי. על המדרכות הרטובות, בשני צדי הכביש החלקלק מן הגשם, עמדו צופים אחדים, מכורבלים במעילי-גשם, והשקיפו באדישות על ההלוויה. התנועה נעצרה בשעה שעברנו בכביש, וכמה בעלי-חגויות הגיפו את תריסי חגויותיהם ויצאו החוצה ועמדו על המדרכה והניחו ממתות על ראשיהם והשקיפו על ההלוויה. לא הכרתי איש מהעומדים על המדרכה. הכל השתנה מסביב. מימיני, בידי האחרת, אחז עתה איש זר שהחליף את מר אתקין. הוא היה גוף, מגושם, בעל ידיים שמנות ושעירות. ג'ולי, את חפי לי, ג'ולי. אחזור בעוד יום-יומיים, ג'ולי. הגשם הדקיק זלג וזלג. נתתי אות ואבא בא והחליפני.

"ראית את האיש שהחליף אותי?" אמר מר אתקין.

"כן", אמרתי.

"מכיר אותו?"

"לא", אמרתי.

"הוא היה אחד מלקוחותיה של המנוחה", אמר מר אתקין. "רווק זקן שעבר את גיל הארבעים וכבר התיאש מנישואים. הוא בא אל המנוחה ואחרי שבוע מצאה לו אשה. היום יש להם שלושה ילדים והם מאושרים. היא היתה שדכנית מפורסמת בכל המושבה עוד לפני שנוולדת".

סמוך למגרש־הכדורגל של מכבי־אבשלום סגר מר בייליס את מטריותו, הרימה כשהיא סגורה ונופף בה שלש פעמים ואחר שב ופתחה. זה היה האות. נהג האוטובוס עצר. נושאי האלונקה עמדו. מסע ההלוויה חנה. הנהג ירד מתאו בקפיצה זריזה וניגש אל אחורי המכונית ופתח את דלתותיה. נושאי האלונקה הכניסוה לתוך המכונית והניחו אותה על רצפת המכונית. אחר נכנסו והתישבו על הספסלים משני צדדיה. היו עוד מספר מקומות באוטובוס וכמה מלווים נכנסו והתישבו בפנים. השאר, בתוכם אני ומר אתקין, נדחסו לשתי המוניות, ושלוש המכוניות עקרו ממקומן ונסעו לבית־הקברות.

בית־הקברות השתרע מעבר לאזור־התעשייה הישן, בין הפרדסים, סמוך למסילת־הברזל. משעול עפר הוביל לשעריו מן הכביש הראשי. הדרך היתה מלאה מהמורות והמהמורות היו מלאות מים. המכוניות קיפצו על הדרך ומי השלוליות גיתזו מן הגלגלים על זכוכיות החלונות הסגורים. עונת הקטיפה כבר עמדה להסתיים. בפרדסים היו תיבות עמוסות תפוזים, ובין הפרדסים היה בית־אריזה גדול וקרוניות קטנות, טעונות תיבות, נעו אליו מן הפרדסים הסמוכים. בית־הקברות היה מלא כמעט כולו. בקרוב יהיה צורך לעקור כמה פרדסים כדי להרחיב את תחומיו וכדי שיהיה מקום למתים הבאים, שעודם חיים.

"אותי עדיין יקברו כאן", אמר מר אתקין. "כבר קניתי לי חלקה ליד קבר אבי, בכסף מלא ששילמתי למר בייליס".

"אתה עוד תאריך ימים", אמרתי. "אתה עוד תקבור את מר בייליס".

"אני עובר־בטל", אמר מר אתקין.

"יעקרו עוד שלושה פרדסים ועץ־החיים שלך עדיין יפרח", אמרתי.

מר אתקין חיך. "אתה בחור טוב", אמר מר אתקין. "אתה בחור טוב".

"אני בטוח שתאריך ימים עד מאה־ועשרים".

"אתה בחור טוב, אבל ימי ספורים. אני מחכה רק לעוד פיק־פק פעוט".

"אָל תחכה לו אז הוא לא יבוא".

"אתה בחור טוב", אמר מר אתקין.

הכניסו את סבתא לחדר־הטהרה. הגשם פסק ובשמיים היו התבהרויות חלקיות. העשבים הרטובים ניצנצו ורעדו ברוח. שמש קרה והססנית הציצה ממעל וריחות טובים באו מן הפרדסים. בית־הקברות היה יער של מצבות־שיש הרוח פלשה

לכאן ממערב ונעלמה בתוך הפרדסים השכנים, הפרדסים הנותנים ריחם. הלכתי במשעול חצץ שהוביל בין שתי חלקות־קברים. המצבות היו בגדלים שונים ובצורות שונות, הרוח חלפה ביניהן ובידרה את שערי. שלוליות מים נקוו ליד המצבות ומתוך כמה שלוליות הציצו גבעולי עשב ופרחי־בר. על קברה של עדנה היה זר ענקי של שושנים לבנות. טיפות המים, פנינים רותתות, נצצו על עלי השושנים. אמא היתה כאן הבוקר. היא תמיד הניחה שושנים לבנות. מצבת־השיש גולפה כאילן כרות ועליו חרותים שמה של עדנה ותאריכי הולדתה ומיתתה. חלוקי־אבנים קטנים היו פזורים למרגלות המצבה. אמא היתה נושאת אותי לכאן, אבן קטנה בידי ואבן קטנה בידה. היינו מניחים את האבנים הקטנות על השיש, למרגלות האילן הכרות. שלום לך עדנה יקרה, היתה אמא אומרת, באנו לבקר אותך עדנה שלנו, אני אמא שלך ושחף אחיך היקר באנו לבקר אותך, עדנה. לא שכחנו אותך, עדנה. התפללי עלינו בשמיים, עדנה. וחכי לנו בשמיים, עדנה. אנחנו מקווים להתאחד אתך שוב בגן־עדן, עדנה שלנו. שתי ציפרים רטובות־כנף עמדו על אילן־השיש הכרות. הן ניצרו את אברותיהן ורסיסי מים התעופפו באוויר. הן החלו לצייץ ולקפץ על אילן־השיש הפרות שמתחתיו נחו עצמותיה של עדנה אחותי.

כשחזרתי אל הרחבה שליד חדר־הטהרה קדרו השמיים בשנית והגשם הדק חזר במטחים אלכסוניים, נדחף וחוזר והולך וחוזר ונדחף לצדדים במשבי הרוח העזה. כבר הוציאו את האלונקה מחדר־הטהרה והחלו לשאת אותה אל הקבר. הלכנו אחרי האלונקה. החזן הלך בראש, עטוף טלית, והרוח העזה סחפה את קולו ולא שמעתי. ראיתי רק איך שפתיו נעות ואיך הגשם חובט על פניו. לידו צעד מר בייליס, אוהז בידו האחת את המטריה ואת השניה מקפל ומניח על אחוריו. כך הלכנו בין שורות הקברים עד שראינו את הבור הפתוח ואת האדמה האדומה, התחוזה והדשנה, שנתערמה סביביו.

חפירתו עדיין לא תמה וכשקרבונו הציץ הקברן מתוכו. הוא היה גיבן, עקום־רגליים, אדום־זקן ובידו היה האת. מר בייליס רץ לקראתו. "עדיין לא גמרת?" אמר מר בייליס ברוגזה. "הגשם הפריע, מר בייליס", אמר הקברן, "אבל אני גומר בעוד רגע". "היית צריך לגמור כבר", אמר מר בייליס בחימה. "הייתי צריך אבל הגשם הפריע, מר בייליס".

עמדנו כולנו ליד הבור והגשם היכה על ראשינו. שוב אמרו הבנים את הקדיש והחזן אמר אל־מלא־רחמים. בידו אחז נייר של חפיסת אל־על שמתוך צדו הלבן קרא בניגון. וכשהגיע ל"פרידה בת שמואל־ליב", שיסעו סבא לפתע: "יהודה־ליב!"

החזן הרים את ראשו ונבהל ממבט עיניו של סבא. הפסיק את ניגונו, ניצעע בידיו ואמר: "מה?"

"יהודה־ליב, אמרתי", אמר סבא. "אתה עשית טעות!"

"אני לא אשם. שמואל-ליב כתוב אצלי!" אמר החזן והראה לפל את נייר חפיסת-הסיגריות שלו.

"ואני אומר לך יהודה-ליב!"

"שמואל-ליב!"

"אל תתעקש", אמר סבא. "מי יודע יותר טוב?"

"אני חף מפשע! מה אתם נטפלים אלי?" זעק החזן.

"נו, שיהיה כבר יהודה-ליב! מה איכפת לך, שלימזל? תעשה מה שאומרים לך!"

נזף בו מר בייליס. "העיקר שתגמור כבר!"

החזן המשיך וביקש בשם כולנו מחילה וסליחה מסבתא ובזה שיחרר אותה מחברות בחברה הקדושה ובעדה הקדושה וביקשה להמליץ על כולנו במרומים. הוא מיהר לגמור וכשגמר כיחכח בגרונו והשליך לבור את נייר חפיסת-הסיגריות שממנו קרא, ונאנח לרווחה. הקברן עלה מן הבור ונעץ את האָת בתלולית העפר האדמדם, הת-חוח. נושאי האלונקה קרבו אל הבור, הטו את האלונקה אלכסונית אל פי הבור, וגווייתה של סבתא גלשה פנימה לאָטה. הגשם נחבט אלכסונית לתוך הבור. את האלונקה הריקה הרימו, קיפלו ומסרו למר בייליס, שקירצף את פיורוי העפר האדמ-דם שדבקו בה והגישה לנהגו. הקברן ירד שוב אל הבור, נטל כמה מרצפות-אבן שהיו מונחות זו על זו על שפת-הבור, וכיסה בהן את סבתא. אחר-כך קרב סבא, רכן על התלולית האדמדמה, חפן קומץ עפר תחוח והטילו לתוך הבור. ואחר-כך קרבו הבנים ואחוזו באַתים ובמעדרים שהיו מונחים ליד הקבר וחפרו והטילו את העפר לתוך הבור. וכשקרבתני אני ונטלתי את המעדר מידי אבא, כבר לא נראתה סבתא. נראה רק העפר האדמדם התחות. אחר-כך נעלמה כל התלולית בתוך הבור והקברן הניח על הבור המכוסה לוחית-אבן קטנה שנשאה את שמה ותאריכיה של סבתא. ואחר-כך הלכו הבנים בעקבות סבא אל המבנה העגול, באמצע בית-הקברות. וסבא ובניו עברו בינינו יחפים ואבלים עד הצד האחר, שבו המתינו להם נעליהם שהובאו כבר שמה על-ידי הנהג, וכולם הלכו לרחוץ ידיים בברזים שבמבנה העגול, באמצע בית-הקברות.

סבא חזר ב־600 של עקיבא. הפעם נהג עקיבא וחיליק ישב לידו וחיה ישבה במושב האחורי, ליד סבא. הגשם פסק, פסק עתה כליל. חזרנו לצריף במכוניות האחרות. בכל-זאת הגיע סבא אחרינו. עמדנו וחיפינו לו ליד הצריף ואבא שילם לנהגי המר ניות ושיחררם.

"אנחנו נתחלק כולנו בהוצאות חלק-כחלק", אמרה הדודה אלקה. "תרשום כל מה שאתה מוציא ונתחלק כולנו בהוצאות".

"אין בכך כלום", אמר אבא.

"יש בכך הרבה", אמרה דודה שרה. "אתה לא צריך לשלם הכל מכיסך. זוהי מעמסה כבדה וכולנו נשא בה".

"אני לא אפשוט את הרגל מזה", אמר אבא.

"אתה מתנהג כמו ילד", אמרה הדודה שרה. "כולנו נכסה את ההוצאות".

לבסוף הגיע ה־600 של עקיבא וסבא ירד ממנו והוציא את המפתח מפיסו ופתח את דלת הצריף. חוה נכנסה אחריו ורצה מיד למטבח. אחריה נכנסו האבלים האחרים. סבא נכנס לחדר השני ונעל את הדלת מאחריו.

"איפה תשבו 'שבעה'?" אמר מר אתקין.

"נשב כאן", אמר אבא.

"אני אכין את המקומות. בוא אתי, חיליק", אמר עקיבא.

הם יצאו לחצר והביאו עמהם בלוקים אחדים וכמה לוחות־עץ. את הבלוקים העמידו ליד הקיר והניחו עליהם את הלוחות.

"הקיר קר ורטוב. תצטננו", אמר מר אתקין.

"נמצא עצה", אמר עקיבא. "חיליק, רוצ' תביא את שמיכת־הצמר מהמכונת. נדפוק אותה לקיר וכך נפתור את הבעיה".

חיליק יצא והדודה שרה אמרה:

"אגש להכין קפה".

"מצוין", אמר מר אתקין. "יש לכולם נעלי־בית?"

"לי אין כאן", אמרה הדודה אֶלְקָה.

"אם אין לך נעלי־בית", אמר מר אתקין, "שימי חול וחצץ בנעליים שלך. לפי הדין, כשאינ ברירה, זה מותר".

"איפה יונתן?" אמרה הדודה מרים.

"איפה הוא באמת?" אמרה הדודה אֶלְקָה. "הרגשתי שמישהו חסר, אבל לא ידעתי מי".

"הוא נסע לתל־אביב ישר מבית־הקברות", אמר אבא. "הוא אינו מאמין שסבתא מתה ולכן אינו יכול לשבת 'שבעה'".

"אנחנו נישאר כאן לשבת 'שבעה'", אמרה הדודה מרים.

"אף אחת מהנשים אינה יכולה להישאר כאן ל'שבעה'", אמר סבא. "אני לא אשב כאן עם נשים".

הוא נכנס לפתע וראיתי כי החליף את בגדיו. עכשיו היה נינוח ולרגליו גרבי־צמר חדשות. הוא תחב טבק בנחיריו והלך לשבת על השרפרף בפינת החדר. אותו רגע נכנסה חוה ובידיה שתי צלחות. באחת ביצים שלוקות ובשניה ביסקויטים.

"אכול, סבא", אמרה חוה. "בישלתי בשבילך סעודת־הבראה".

היא הגישה את הצלחות לסבא והוא זלל מתוכן ברעבתנות, אווחו בידו האחת ביצה ובשניה ביסקויט ונוגס פעם מזו ופעם מזו, וכל זאת בלי להעיף אפילו מבט אחד בחוה. עקיבא הדליק את תנור־הגפס והעמידו במרכז החדר, והצריף התחמם.

"עכשיו חם פה ונוח פה", אמרה חוה. "עכשיו פשוט חם פה".

"מוטב שתלך", אמר אבא. "לא תמצא כאן כל ענין. זה עסק ממושך ומייגע".

"אני אלך", אמרתי.

"עלי להישאר כאן", אמר אבא. "אני מוכרח להישאר כאן שבעה ימים. אני אבוא הביתה רק בלילה, לישון".

"זה בסדר, אבא", אמרתי.

"מה בדעתך לעשות?" אמר אבא.

"אינני יודע עדיין", אמרתי. "מי יבשל לכם את הארוחות?"

"אחת הדודות", אמר אבא. "אל תדאג לזה. אחת מהן תבשל. אני חושב שהדודה שרה תבשל. סבא מעדיף אותה על כולן. אל תדאג לזה. אני בטוח שלא נגווע ברעב. עכשיו אצטרך להתחיל להתפלל. כבר יותר משלושים שנה לא התפללתי, אבל עכשיו אצטרך להתחיל שוב. כל העניינים הללו, תפילין, טלית, סידור. סבא בוודאי יקפיד".

"זה יימשך רק שבוע", אמרתי. "אני בטוח שהשבוע הזה יעבור מהר".

"אתה חוזר היום לאיטליה?"

"עדיין לא הזמנתי מקום".

"אני לא כופה עליך להישאר".

"זה בסדר, אבא".

"אני אהיה בודד כאן מאד, אבל אסור לך להתחשב בזה. אתה נהג כפי שנוח לך. מוטב שלא תתחשב בי".

"אני לא אטוס היום. אני לא חושב שאטוס השבוע".

"אל תתחשב בי בהחלטותיך. תטוס היום, אם אתה רוצה".

"זה בסדר, אבא. הם לא צריכים אותי שם באופן דחוף. השארתי להם הוראות איך לפעול בהיעדרי. עדיין לא שוחחנו אפילו, אבא".

"מוטב שתחזור לשם עוד היום".

"אני נשאר כאן, אבא. זה בסדר. אני יכול להרשות לעצמי להישאר כאן השבוע".

"טוב שאתה נשאר. לך עכשיו. אני אחזור הביתה רק בלילה".

"זה בסדר, אבא".

בחוץ שוב ירד הגשם על הבתים ועל הברושים ועל הארנים ועל הפרדסים שנעקרו ופינו מקומם לבתי־הקומות החדשים ואני יצאתי לתוך הגשם הזה וכל הדרך משם הביתה הלכתי לי בתוך הגשם הזה.